

Vesiveskis(t) kirjutatud. Mölder Märt Siipsen reaalse ja kujuteldava vee piiril

Katre Kikas

Teesid: Artikkel käsitleb vett mölder Märt Siipseni kirjalikus pärandis. Vaatluse alla tulevad veega seotud ideed ja kujutelmad eri žanrides – luuletustes, arutlustes, päevikutes jms. Artikli keskmes on küsimus vesiveski möldri ja tema kirjutiste ambivalentsest asendist kohalikus veekultuuris. Näeme, kuidas Siipseni kujutatav vesi on kohati väga reaalne ning argielu mõjutav, teisalt aga poeetiline ning kujuteldav; kronoloogilises plaanis toimub liikumine vesiveskimöldri spetsiifilise kogemuse talletamiselt vee üldinimlike tähendustega seotud kirjutistele.

Võtmesõnad: vesiveski, moderniseerumine, koostoimelisus, omaeluloolisus, veekultuur

DOI: <https://doi.org/10.7592/methis.v30i37.27262>

[. . .] oma ametile surmani truuks tahaks jääda. Jah küll surmani, vastavad kõik möldrid. Aga mis pärast surma saab? Mis seda ette muretseda maksab, on säääl veike ojakene kuskil nirisemas, ehk tuleb mõni hallikas orust välja, olen mina esimene sinna vesket ehitamas. Vana Andresen kes mõnda aastad juba säääl, teab mulle mõndagi parajad kohta juhatada, ehk heidab minule selliks siis võime rohkemb jahvata ja teri surnuks lüja kui praegune Varstu veske.

Märt Siipsen, 1906–1907: 4

Sissejuhatus

Ülaltoodud lõigus arutleb Oina vesiveski mölder Märt Siipsen (1846–1917) selle üle, kas tema ametialasel identiteedil võib olla tähendust ka surmajärgses elus. Arutlus on kirjutatud 10 aastat enne Siipseni surma, ajal, mil tema elu Oina veskis oli võrdlemisi rahulik ning ta ise osaliselt juba veski igapäevatoimetustest tagasi tõmbunud. Siipseni kujutus veskimehe elust teispoolsuses on võrdlemisi idülliline – piisab nirisest ojakese ja heast seltsilisest ning tulemuseks on veski, mille jõudlus on suurem kui Siipseni ümbruskonna võimsaimal veskil. Idüllilisus ilmneb eriti selgelt siis, kui paneme selle kõrvuti siinse artikli keskmes olevate tekstidega, milles Siipsen dokumenteerib ja mõtestab oma igapäevaelu – neist ilmneb, et reaalses Oina vesiveskis võis teekond „nirisest ojust“ „surnuks löödud teradeni“ olla käänuline.

Järgnevas vaatlen mölder Siipseni kirjutisi kui võimalust mõtestada tolleaegset külakultuuri veekultuurina (*water culture*: Bijker 2012). Wiebe Bijker märgib seda mõistet välja pakkudes, et ühelt poolt on tegu ontoloogilise väitega, et vesi on uuritavas kultuuris oluline, teisalt ka heuristilise eeldusega, et selle kultuuri mõistmiseks on vaja uurida seda, mida vesi nende inimeste jaoks tähendab (samas, 625). Bijkeri ideega kõlab hästi kokku ka Franz Krause ja Veronica Strangi (2016) üleskutse mõtestada sot-

siaalseid suhteid vee kaudu. Nad rõhutavad vajadust analüüsida hüdroloogiliste ja sotsiaalsete suhete vastastikuseid seoseid ja mõjusid, seada esiplaanile vee olemuslik roll sotsiaalsetes ja poliitilistes suhetes ning märgata seda, kuidas „vee tähendused ilmnevad nendest suhetest“ (Krause ja Strang 2016, 634).

Vesiveski pole kindlasti ainuke (ega ehk isegi mitte kõige enesestmõistetavam) lähtekoht mõtestamiseks tolleaegset kultuuri kui veekultuuri. Oskar Loorits on oma laiale lugejaskonnale suunatud seerias „Endis-Eesti elu-olu“ veekultuurile pühendanud seeria neljast köitest esimese, alapealkirjaga „Lugemispalu kaluri ja meremehe elust“ (1939; 2002), mis tõstab esile ehk nähtavama osa inimese ja vee vahelistest suhetest 20. sajandi eelses külakultuuris. Tõsi, ka see Looritsa teos sisaldab vaid üht osa külakultuuri suhetest veega – lisaks pragmaatilisele poolele on selle kultuuri oluliseks osaks ka veega seotud jutupärimus ja üleloomulikud kujutelmad. Seda poolt on omakorda puudutanud Mare Kõiva (2023), veskitega seotud pärimusest aga kirjutanud Ants Viidalepp (1938). Siiski pole õige vaadelda tolleaegsete inimeste suhet veega vaid traditsioonilise talupojakultuuri vaatest – ajakirjanduse ja kooliõpikute vahendusel jõudsid külla ka mitmesugused kaasaegsed, modernsele ja rahvuslikule kultuurile omased viisid veega suhestuda, olgu siis romantiline loodusluule või loodusteaduslikud teadmised.

Vesiveski puhul on aga põnev just see, et selle rajamine ja käigusoidmine muudab ja kujundab looduslikke veerežiime, tuues vee nõnda selgemalt kultuuri mõjusfääri. Seega võib vesiveskit vaadelda kui üht sotsiaalsete ja hüdroloogiliste suhete sõlmpunkti, paika, kus sotsiaalne ja hüdroloogiline arenevad vastastikmõjus. Nagu teemat Eesti kontekstis kõige põhjalikumalt uurinud Anto Juske on oma raamatutes „Vesiveskid“ (1993) ja „Eesti vesiveskid“ (2006) esile toonud, on vesiveski edukaks toimimiseks vaja nii toimivat tehnoloogiat, õiges koguses vett kui ka häid sotsiaalseid suhteid möldri kogukonnas. Juske toob välja, et vesiveski on tehnoloogiline vahend, mis ühelt poolt mõjutab vee voolu (kuid võib kaasa tuua teistele kogukonnaliikmetele vee puuduse või ülekülluse) ja teisalt on omakorda sõltuv ja ohustatud saadaolevatest veekogustest (vee hulga kõikumise põhjused võivad olla nii looduslikud kui ka tuleneda teiste kogukonnaliikmete tegevusest). Ehkki möldri tegevus on teistele kogukonnaliikmetele vajalik, on tema tegevusse ometi kätketud konfliktikohti; sealjuures võivad need vastuolud tuleneda nii konkurentsist vee kui ressursi üle kui ka konkurentsist veskitammi tõttu vee alla jääva maa üle (Juske 1993, 41–43; 2006, 23–24). Ehk siis: kuigi vesiveski mölder on kogukonnas eriline, eripärase vee-suhtega ametimees, ei saa ta kunagi toimetada üksi: heaks äraelamiseks vajab ta mitmel moel teiste kogukonnaliikmete abi. Just see tehnoloogiliste, sotsiaalsete ning veega seotud suhete pundar võimaldab käsitleda vesiveski ümber toimuvat kui „veekultuuri“.

Anto Juske on osutanud, et 19. sajandi jooksul tõusis Eesti alal olevate vesiveskite arv kuuesajalt seitsmesajale (2006, 28). 1938. aastal läbi viidud loendus näitas, et Eestis oli 759 vesiveskit, neist 148 Võrumaal (kus asub ka Oina vesiveski) (samam, 29). See statistika hõlmab Eesti vesiveskite maailma kogu selle kirjususes: esindatud on nii eri tüüpi (jahu-, saeveski, hüdroelektrijaamad) kui ka eri suurusega ettevõtted, nii need veskid, mis paiknevad suurtel ja veerohketel jõgedel ning on käideldavad aastaringi, kui ka veskid, mis paiknevad vaid sesoonselt kasutatavatel ojadel. Pärast Teist maailmasõda veskite majanduslik tähtsus järk-järgult langes, mis tähendas ka veskite endi unarusse jätmist (Hanni, Pärnapuu ja Velner 2007, 8). Alates 1990. aastatest on hakatud kõnelema vesiveskitest kui olulisest osast Eesti tööstus- ja kultuuripärandist ning otsima võimalusi selle pärandi säilitamiseks uutes oludes, mis nõuavad muuhulgas ka uute keskkonnanõuetega arvestamist (Hanni, Pärnapuu ja Velner 2007; Vahtre ja Järvet 2013). Oluliseks jõuks veskite haldamises on veskiomanikke ühendav 2003. aastal asutatud MTÜ VeskiVaramu, mis haldab ka veskite andmebaasi Veskiwiki.

Veskikultuuri ajaloo uurijad rõhutavad, et lisaks tähtsusele tehnikaajaloos on veskid ka olulised paigad eesti kultuuriloos. Näiteks Juske on mõlemas raamatus loetlenud ärkamisaegseid kultuuritegelasi, kelle lapsepõlv on möödunud veskiliste peres ning kellest paljud on hiljem seda kogemust kas omaeluloolistes või loomingulistes kirjutistes mõtestanud (Juske 1993, 45–47; 2006, 24–27). Käesoleva artikli keskmes olevate tekstide autor on mölder Märt Siipsen – rahvalik kirjutaja, kelle jälg eesti kultuuriloos on ilmselgelt väiksem kui Juske poolt esiletoodud inimestel. Ent ometi on Siipseni veski(s)t kirjutatud tekstid põnev ja rikas allikmaterjal, mis kujutab tolleaegse vesiveski ümber keerlevat veekultuuri kõigis selle vastuoludes. Mu eesmärgiks on ühelt poolt näidata seda, kui läbipõimunud on vesiveskimöldri toimetulek teda ümbritseva kogukonna käekäiguga ning kui habras ja mitmetahuline on see veekultuur, mis neid kokku seob. Teisalt huvitab mind aga ka rahvalike kirjutajate hulka kuuluva Siipseni žanrikasutus – see, kuidas tema veega seotud kirjutistes põimuvad kohalikud muinasjutud ja kogemused ajalehtedest ja raamatutest leitud žanriliste eeskujudega. Kuid enne Siipseni juurde minekut peatun veel ühel teema jaoks olulisel mõistel – koostoimelisusel.

Vesiveski haavatav koostoimelisus

Vesiveski möldri eripärast – veelähedusest – kantud suhet kogukonnaga on Michael Given (2018) kirjeldanud terminiga *koostoimelisus* (*conviviality*). Koostoimelisuse spektri ühes otsas paiknevad vesiveskid toimivad kohaliku kogukonna vajadusi arvestades ning toetuvad selle ressursidele, eesmärgiks on pikaajaline, jätkusuutlik ja oludega kohanduv inimlike ja mitte-inimlike tegurite kooseksisteerimine. Spektri teise otsa (vähem koostoimelisele poolele) jäävad veskid on aga ültalt

alla suunatud koloniaalsed suurettevõtted, mis ignoreerivad kohaliku kogukonna vajadusi ning tegutsevad omaniku kasu suurendamise nimel kuni ressursside ammendumiseni (samas, 71–72). Given rõhutab koostoimelisuse „ebakindlust“ (*precariousness*) – tasakaal inimlike ja mitte-inimlike jõudude ning eri kogukonnarühmade vahel pole püsiv, selle nimel peab pidevalt tööd tegema ja kohanduma muutuvate oludega (samas, 74–75).

Lugedes Juske (1993; 2006) ning Edgar Lageda (1938) ajaloolisi ülevaateid vesiveski-kultuuri arengust Eesti alal, paistab silma, et sagedasti on tegu koostoimelisuse mõistes problemaatiliste veskitega. Alates 13. sajandi vallutustest olid veskid osaks äärmiselt hierarhilistest koloniaalsuhetest. Veskid kuulusid maaomanikele (peamiselt mõisnikele ja kloostritele), kuid neid hoidsid töös rentnikud, kelle hulka varasematel aastasadadel kuulusid sageli eestlastest (vaba)talupojad (Lageda 1938, 25). Veski rentnikud olid küll tavalisest teokohustusest vabastatud, kuid neile rakendusid lisakohustused, mis olenevalt konkreetse maaomaniku suvast võisid osutada üle jõu käivaks (samas, 27–28). Eri aegade kohtutoimikutest näeme nii lihtsalt mõisnikute poolset vägivalda rakendamist (samas, 29–32; Juske 2006, 20) kui ka veski rentnike võitlust õiguse eest veskit käigus hoida (Juske 1993, 42–43). Ehk kõige tuntum üksikjuhtum mittekoostoimelisest vesiveskist on nn Pühajõe mäss – 1642. aastal Urvaste kihelkonnas toimunud mõisniku ja talupoegade vastasseis seoses vesiveski rajamisega, kus põrkusid talupoegade uskumused, mõisniku pragmaatilisus ning valitseva teoloogia arusaam (Juske 1993, 37–38; Metsvahi 2022; Plath ja Vanamölder 2022; vt ka Kaarina Rein käesolevas erinumbris, lk 56). Näiteks Ulrike Plath ja Kaarel Vanamölder on seda juhtumit kliimaajaloo vaatenurgast analüüsid nentinud: „Võib ka öelda, et Baltikumis oli „moraalne baromeeter“ kliimaatilisel raskel ajal suunatud talupoegade vastu“ (samas, 37).

Probleemsed suhted veskite ümber jätkusid ka peale pärisorjuse kaotamist hoolimata sellest, et esimesed tõelised rendisuhted mõisnike ja talupoegade vahel sõlmiti just mõldrite ja kõrtsmikega (Kahk 1993, 32–33). Üleminek rendisuhetelt omandile toimus veskite puhul aga hiljem kui talude puhul, kuivõrd kuni 1871. aastani oli rüütlimõisatel veskite pidamise ja ehitamise ainuõigus (Rosenberg 1994, 16). Kuid ka sellele järgnevalt ajast on teateid mõisnike katsetest maa müügi juures veskipidamise õigust piirata (Lageda 1938, 32–22).

Ehkki Siipsoni veskiost jääb aega, mil veskit oli võimalik omandada juba peaaegu kümme aastat, oli tegu mitmes mõttes problemaatilise ostuga. Kuigi kohalik mõisnik otseselt ei takistanud tema õigust veskit pidada, on veski omandi küsimus ostule järgnevatel aastakümnetel jätkuvalt küsimärgi all. Siipsoni juhtumi teeb aga põnevaks see, et ta on veskipidamisega seotud probleeme ise detailselt talletanud ning tema kirjutistest ilmneb veski koostoimelisuse küsimus päris mitmest vaatepunktist – lisaks mõisniku poolt tekitatud ebakindlale õhkkonnale mõjutasid Siipsoni toimetulekut ka

ümbruskonna talurahva teod ja töekspidamised. Püüan oma artiklis näidata, et Siip-
sen püüdlas oma vesiveski koostoimelisuse poole: ta ei soovinud saada rikkaks või
omada ümbruskonna kõige prestiižsemat veskit, vaid unistas veskest, mis võimaldab
talle piisavat äraelamist, mille klientideks on inimesed, kellega tal on head suhted
ning mille käitamiseks on vett justnimelt siis, kui inimesed viljaga tulevad. Siiski jäi ta
eri põhjustel üha kuhugi piiri peale, ent just see ebakindel piiri peal balansseerimine
toobki esile vee tähenduse tema ja ta kogukonna jaoks.

Oina vesiveski mölder Märt Siip- sen. Eluloolist

Märt Siip-
sen sündis 1846. aastal Tarvastu kihelkonnas Ämmuste külas Nahkle ves-
kis möldri pojana. 26-aastaselt abiellus ta lesknaise Kadri Ruuduga (snd Lõhmus) ning
kolis rentnikuna elama Mõnnaste külla Loime tallu Tarvastu kihelkonnas. Hiljem on ta
kirjutanud, et põllupidaja elu talle ei meeldinud – karjaga tegeles naine, põldudega
aga palgatud tööperemees, ise üritas ta nii palju kui võimalik leida aega lugemiseks
ning juttude vestmiseks ja kuulamiseks (Siip-
sen 1872–1897, 17p–19). 1880. aastate algu-
pooltel, kui Siip-
seni abikaasa vanim poeg Ado Ruut sai täisealiseks, hakkas Siip-
sen otsima uut kohta. Vihjeid sellele, kust ja mida ta otsis, leiame „Rehningiraamatust“
(Siip-
sen 1872–1917), kuhu ta alates oma abiellumisest kuni surmani pani kirja kõik oma
kulutused. Raamatust saame teada, et 1882. aasta 15. juulil on Siip-
sen käinud „Võru-
maal, Kärсна veskil ja Mustpea pääl“, 10. septembril aga „Tallinamaal Järva-Kantis talu-
sid vaatamas“, 1. oktoobril taaskord Võrumaal ning 12. oktoobril on märges „Võrumaal
veske ostetud“ (Siip-
sen 1872–1917, 14). 1883. aastal on „Rehningiraamatus“ viiteid ves-
kile uue sisustuse ostmisele ning muudele korrastustöödele (Siip-
sen 1872–1917, 15–17). 1884. aasta aprillis kolibki ta koos oma naise ja tütreaga Rõuge kihelkonnas Kõrgepalu
mõisa maadel paiknevasse Oina vesiveskisse. Vesiveski asub Mustjõe lisajõel, mida
Siip-
sen kutsus Oina ojaks, kuid mis tänapäeval kannab ametlikult Reedu oja nime.
Oinale jäi Siip-
sen kuni oma surmani 1917. aastal. Kokku sündis Siip-
seni perre kaks last:
tütar Liis (1878–1968) oli sündinud Loimel ning jäi pärast isa surma Oina veski pärijaks
(tema abielunime Purk järgi hüüti veskit ka Purgi veskiks), poeg Juhan sündis 1884. aas-
tal Oinal, kuid suri 1888. aastal nakkushaigusesse (Siip-
sen 1872–1897, 25–26p).

Siip-
seni veskiost ei olnud läbini edukas, kuivõrd vähemalt sajandi lõpuni jääb
tema õiguslik suhe veskiga ebamääraseks. Veskiostu leping parun Gotthard Wilhelm
von Budbergiga jäi kohe alguses korralikult sõlmimata, seejärel läks mõis müüki ning
ka uue omaniku – Gustav von Samson-Himmelstjerna – ajal jätkus segadus selle üle,
kellele veski õieti kuulub. Siip-
sen käib regulaarselt Tartus, Võrus ja Riias kohtu kaudu
õiglust nõudmas. „Rehningiraamat“ dokumenteerib vägagi detailselt kohtukäikudega
seotud kulusid – transport, kirjutajate ja advokaadi tasud jms, üks põhjus nii täpselt

dokumenteerimiseks on lootus võidu korral hüvitist saada. Siipseni päevikulaadsema-tes kirjutistes kajastuvad aga ka selle olukorraga seotud kõhklused ning emotsionaal- sed kõikumised, olukord tekitas temas ebakindlust vesiveski remontimise mõttekuse suhtes (Kikas 2015; 2020).

Käesoleva artikli peamiseks allikmaterjaliks on Siipseni enda kirjutised. Eesti Kir- jandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises arhiivis on hoiul mitukümmend eriformaadilist kladet aastatest 1872–1917. Kladed on žanriliselt mitmekesised, neis on nii luuletusi, religioosseid mõtisklusi, päevikulaadseid sissekanded, jutte, rahvaluule üleskirjutusi, arveraamatud jms (veidi detailsemat ülevaadet vt Kikas 2015). Säilinud kirjutised ei jaotu selles ajavahemikus ühtlaselt – Oinale tuleku eelsest ajast on vaid praktilise suunitlusega „Rehnungiraamat“ ja „Viljategemise raamat“ (Siipsen 1872–1961; Siipsen 1872–1897), Oinale saabumise järel hakkab käsikirjade hulk järk-järgult kasvama. Uus hüpe toimub 20. sajandi alguses, mil kasvab nii käsikirjade hulk kui ka kasutatud kla- dede formaat. Sellise ajalise jaotuse on tõenäoliselt tinginud kombinatsioon mitmesu- gustest asjaoludest, muuhulgas näiteks üksindustunne uues kohas, veskimehe eriline ajakasutus (võrreldes põllumehega), aga ka vananemisega kaasnev soov rohkem sis- sepoole vaadata. Järgnevaid analüüse lugedes tuleb meeles hoida, et minu kui uurija jõud pole senini 20. sajandisse jäävast arhiiviosast veel täielikult üle käinud – süste- maatilisemalt olen vaadanud luuletusi ja omaeluloolisi kirjutisi, kuid muud proosa- tekstid ootavad põhjalikumat analüüsi.

Vesi Märt Siipseni kirjutistes

Siipseni suhe veega tuleb esile eri žanrides – nii neis, mis on pigem praktilise sihiga ning suunatud igapäevaelu talletamisele, kui ka neis, mis vaatavad ümbritsevat poee- tilise või religioosse pilguga. Laias laastus võib eristada kuut teemat: 1) vesi ja paiga- identiteet (luuletused ja jutud); 2) folkloorne vesi (luuletused, arutlused); 3) loodustea- duslik vesi (luuletused, arutlused); 4) vesi kui inimelu ja -hinge mõtestamise metafoor (luuletused, religioossed mõtisklused); 5) veega seotud hirmud (luuletused, omaelu- loolised tekstid); 6) vesi kui elatusallikas (praktilised ja omaeluloolised kirjutised). Käesolevas alaosas piiritlen põgusalt neist viit esimest, järgmises alaosas vaatlen detailsemalt viimast. Põhjus selliseks jaotuseks tuleneb lähtematerjalist endast. Vesi kui elatusallikas on teemana esindatud kompaktselt ning ajavahemikus 1883–1898 võime jälgida selget kronoloogilist narratiivi, ülejäänud teemad on aga arhiivis hajusa- mad ja fragmentaarsemad, selgeid kronoloogiaid välja tuua ei ole võimalik. Siiski osu- tavad just need teised teemad lähtekohtadele, mille abil Siipsen inimese ja vee suhet mõtestas.

1) Vesi ja paigaidentiteet

Siipsenil leidub luuletusi, milles ta vaatleb romantilise loodusluule vaimus kohalikku suurimat veekogu Mustjõge. Neist „Mustjõgi“ (kaks natuke erinevat versiooni: Siipsen 1886–1889, 142–143 ja 1914, 21p–22) on veidi mõtlikum ning rõhutab, et Siipsen hindab jõge hoolimata sellest, et pole ise selle kallastelt pärit:

Mustjõgi sinu luhad	Ma pole sinu kaldas
So kaldad mets ja maa	Mustjõgi süntinud
On mulle armsad kohad	Ei Kõrgepalu valdas
Kus elus kõnnin maa	Ka üles kasvanud

(Siipsen 1886–1889, 142p–143)

Teine luuletus „Häkiline kallas“ (Siipsen 1890–1891, 79p–81p) kirjeldab vaadet, mis avaneb Mustjõe kõrgel kaldal seistes, tekst loetleb talusid, külasid, põllumaid, kirjeldab vaate muutumist päeva ja aastaegade lõikes:

Mis mul paistab silma	Palu talu vastu
Kalda hääre pääld	Seisab vaatates
Kui ma vaatan ilma	Virulase küla
Ümberringi sääld	Verst nii arvates
Jõgi heinamaaga	Kuuldsa Kikka silla
Keige ennemalt	Näen lähetal
Kenad talud paistvad	Pulsti Sooru talud
Veidi kaugemalt	Seisvad kaugemal

(Siipsen 1890–1891, 79p–80)

Sellesse tekstide rühma võib paigutada ka luuletuse „Vähja püidmine“ (Siipsen 1890–1891, 82–82p), milles Siipsen kirjeldab igakevadist vähkide püüdmist Mustjõe ääres.

2) Folkloorne vesi

Siipsen oli rahvaluulekoguja (Matthias Johann Eiseni korrespondent) ning folkloorseid motiive on ta kasutanud ka mõningates oma luuletustes. Näiteks „All orus“ (Siipsen 1886–1889, 90p–91p) esitab loo mehest, kes näeb unes aarde asukohta ning ostab endale maatüki, kuhu saab veski rajada. Luuletus „Pääsukese osi“ (Siipsen 1889, 59p–60) tugineb rahvalikule uskumusele, et rändlinnud talvituvad veekogude põhjas, ning esitab humoorika loo mehest, kes mekib sama osja, mis pääsukesed talveunne suigutab, ning jääb ka ise magama. Folkloorist inspireeritud luuletused

olid kaasaegses trükisõnas võrdlemisi tavalised, mõnikord saatsid rahvaluulekogu-
jad ka Hurdale ja Eisenile sel moel töödeldud pärimustekste. Siipsen pole enda omi
Eisenile siiski saatnud.

3) Loodusteaduslik vesi

Siipseni kirjutistest kumab läbi huvi modernse loodusteadusliku maailmakäsitluse
vastu (vt nt Kikas 2023) ja see kerkib esile ka tema veeteemalistes kirjutistes. Näiteks
esitab Siipsen mõningates luuletustes ja arutlevates tekstides küsimusi vee omaduste
kohta ning üritab vaagida eri vastusevariantide paikapidavust. Nii arutleb luuletus
„Ilma tarkus“ (Siipsen 1889, 22–23p) üsnagi lõõpival toonil mitmesuguste loodusnähtu-
tuste, nagu aastaaegade vaheldumise, taevakehade suuruste, pilvede koostise ja mere
suuruse põhjuste üle. Tekstis seab ta kõrvu kirjandusest loetu ning oma kogemusel
tugineva. Luuletuses „Vee jooks“ arutleb ta aga selle üle, miks vesi voolab mere poole
(Siipsen 1902, 18–18p). Veelgi selgemalt küsib Siipsen mitmesuguste nähtuste põhjuste
kohta mõningates oma arutlevates tekstides. Näiteks kirjutises „Järve pragu“ (Siipsen
1903, 4p–5) seab ta kõrvuti folkloorsed ja teaduslikud selgitused talvel järvejäässe pra-
gude tekkimise põhjustest ning kirjutises „Silma vee hallikas“ mõtiskleb, kas tema
lähikonnas asuva silmaallikana tuntud allika vesi võiks aidata ka mõnede muude vae-
vuste puhul (Siipsen 1906–1907, 36).

Siiski on siinkohal oluline, et Siipsen ei võta modernset maailmatunnetust üheselt
omaks. Pigem kipub ta enamikku selliseid kirjutisi lõpetama tõdemusega, et tõde teab
ainult Jumal. Näiteks arutlus järvele külmaga pragude tekkimisest lõppeb: „Mina sel-
lest täiesti aru ei saa, sellepärast ütlen mina: imelised on suure Jumala teod mida meie
kõik ei või mõista ega ära arvata“ (Siipsen 1903, 5).

4) Vesi kui inimelu ja -hinge mõtestamise metafoor

Sagedasti kohtab Siipseni kirjutistes vett kui kujundit millegi muu (raskesti mõis-
tetava) selgitamiseks. Sellist võtet kasutab ta peamiselt luuletustes ja religioossetes
tekstides.

Siipsenil on kolm luuletust, milles ta kõneleb elust kui sõudmisest merel või suurel
veekogul: tütre koolimineku puhul kirjutatud luuletus „Mo tütreke“ (Siipsen 1890–1891,
122p), üldistavam luuletus „Torm ja lained“ (Siipsen 1902, 11) ning omaenda 43. sünni-
päevale pühendatud luuletus „Esimene juuni 1846–1889“ (Siipsen 1889, 52–53).

See esimene Juni

Mo süntimise päev

Sell päeval akas sõudma

Mul elumerel laev

Ma esimest hääld tegin

Sel päeval nuttuga

Ehk kül nii väeti olin

Sain suureks siiski maa

[. . .]

Kui tõisel aastal tõused
Sa Juni kuldne päev
Ehk on siis juba randa
Jõudnud moo elu laev

Kas sõbrad teretavad
Veel mind sel homigul
Voi käimisest jo väsiind
Ma puhkan künka all
(Siipsen 1889, 52–52p)

Kuid esile tuleb teisigi võimalusi vee poeetiliseks kasutuseks. Luuletuses „Vee jook” võrdleb Siipsen vee voolamist looduses vere voolamisega inimese kehas ning arutleb liikumise ja elu suhete üle (Siipsen 1902, 18–18p). Luuletuses „Ükski vesi pole puhas” (Siipsen 1889, 55) märgib ta, et nii nagu igas vees on mingi kübe mustust, on ka igas inimeses kübeke laiduväärset. Luuletuses „Kas olen?” (Siipsen 1903, 19p), mis algab küsimusega, kas autor on mölder või kirjanik, võrdleb ta veskit ringi ajava vee tööd elu liikumisega surma poole:

Kui rattas jookseb ringi käib
Ja vesi teda aab
Meid surma merre elu viib
Ja ihu mullaks saab.
(Samas)

Oma religioosetes kirjutistes võrdleb ta vett jumala õnnistusega, näiteks on ta ühes 4. juulil 1899 kirjutatud mõtiskluses võrrelnud põuda looduses ja inimhinges:

On üks vilja põld liig põuast ära põletud ja kuivanud kas võib seda põldu üks kasulik vihma oog siis veel aljendama ja kasvama panna? Ei healgi, maapinnas on juur kuivanud mis kasulik vihma oog surnud taimetele enamb aitab, ei aita enam koolud kosutada. Ainult seda põllu vilja kosutab vihmahoog, kes oli närtsima läänud aga veel ei olnud suudumaks ära närtsinud, niipea kui ta hea vihma saab hakkab ta kohe kasvama, kasuma ja aljendama ja head vilja kandma. Oh inimene! Ka sinu süda on maa sarnane, mis alati ja ikka märga tahab. Palu taeva kasted oma inge põllule muidu närtsid pea... (Siipsen 1899–1909, 58)

5) Vesi ja hirmud

Mitmetes oma kirjutistes viitab Siipsen veega seotud ohtudele. Mõned neist kirjutistest seostuvad modernistliku maailmapildiga seotud veekäsitlemisega – näiteks luuletuses „Vesi jookseb” (Siipsen 1889, 97p–98) võrdleb ta inimese ja kala võimet vee all hingata ning hoiatab sügavas vees suplemise eest. Mõned sellised tekstid on aga isiklikuma nüansiga – näiteks on tema päevikus sissekanne, kus ta kirjeldab õhtut, mil

tütar liialt kauaks küla peale jäi ning teda valdas veendumus, et tütar on uppunud (tõenäoliselt on lõigus juttu Mustjõest, mitte Oina veskit käigus hoidvast ojast):

Hakkan siis Liisu paar tundi pärast teiste kirikuliste tagasi tulekud ootama, aga ei tule ega tule. Käin paar korda jõe hääres vastu ootamas ja moni kume kord oma mäe nukka pääl aga ikka veel ei ilmu ühtegi. Jõe purre on väga halvaste pääle pantud ühe ainsa käsi puuga se kasvas minu hirmu veel suuremaks, mida alla poole päike vaio seda enamaks läks hirm, et Liis voio jökke kukkuta. (Siipsen 1896–1897, 83p–84)

Vee ohtlikkusega mängib ka luuletus „Nägemine“ (Siipsen 1886–1889, 99p–100p), mis kirjeldab unenägu, mille nägija sõidab rongiga vett täis majja ja satub allilma. Ehkki luuletus toetub folkloorsele kujutelmale veest kui siin- ja sealpoolset ilma lahutavast piirist, on teksti põimitud vägagi realistlik hirm uppumise ees:

Ja massin pidi hoonest läbi käima
Nüüd saan ma vaene ära upuma
Ta saab mo vette voogutesse viima
Ei elu sa ma enam nägema
Ei mõtted mõtelda veel saanud ära
Siis läbi olin jõudnud suurest veest
Ei olnud enam endist ilma kuskil
Ma leidsin ennast tõise ilma seest.
(Samas, 99p)

Kõik viis senini tutvustatud tahku Siipseni veega seotud kirjutistes põimivad tema isiklikku kogemust kaasaegsete žanriliste väljenduste ning avalikust ruumist leitud ideedega – nägime nii rahvusromantilises laadis loodusluulet, rahvajuttude riimimist kui ka modernse maailmavaate üle mõtisklemist. Järgnevalt vaatlen põhjalikumalt kuuendat osa Siipseni veeteemalistest tekstidest – neist, mis seotud veskipidaja argieluga. Nagu eelnevalt juba välja toodud, on just selle osa esiletõstmine seotud materjali iseloomuga – see teema läbib arhiivi ühtlasemalt ning võimaldab kronoloogilist eritlemist. Siiski on ka selle tekstikihhi juures tegu tekstiliste ja žanriliste valikutega – ka nende kirjutiste puhul kohtuvad kohalik kogemus ning modernsed viisid üksikisiku kogemuse kirjalikuks talletamiseks.

Veskipidaja praktiline elu: vesi kui elatusallikas

Siipseni veskimehe-elu kohta on kaks põhilist allikat „Viljategemise raamat“ (Siipsen 1872–1897) ja „Päevased juhtumised“ (Siipsen 1896–1897). Neist esimesse märkis

Siipseen Loime talus elades külviajad ning saagi suuruse, peale Oinale kolimist aga tegi ta aastatel 1885–1898 sinna aasta kaupa ülevaateid oma majapidamise käekäigu kohta – peamiselt märgib ta üles tulud ja suuremad õnnetused. Tuludest moodustavad põhi-osa möldritöö eest palgaks saadud mativilja müük, väiksema tähtsusega on heina müük (kuni 1896, mil mõisnik tal heinamaa käest võtab) ning nuumloomade müük (ehkki need ettevõtmised kipuvad tal pigem ebaõnnestuma). „Päevased juhtumised“ on aastatel 1896–1897 peetud päevik, kus muude mõtete vahel tuleb esile ka spetsiifiliselt veskimehe tööga seondud (päeviku kohta vt Kikas 2020). Kaks mainitud allikat on kronoloogilises järgnevuses – täpsemalt on „Päevased juhtumised“ justkui detailirohkem väljasopistus „Viljategemise raamatust“, päevikupidamise ajal on „Viljategemise raamatus“ paus, kuid pärast päevikuna peetud klade täitumist jätkuvad sissekanded „Viljategemise raamatusse“. Ehkki üleminek kahe klade vahel on suhteliselt sujuv, on nende põhiolemus siiski erinev: „Viljategemise raamatu“ aastaülevaated taotleavad üldistavamalt käsitlust, „Päevaste juhtumiste“ sissekanded sisaldavad aga päris palju hetkeemotsioone.

Mainitud allikatega on kasulik paralleelselt lugeda ka „Rehnungiraamatut“ (Siipseen 1872–1917), kuhu Siipseen on üles tähendanud kõik veski ülalpidamise ning korras-
tamisega seotud kulud. Ehkki „Rehnungiraamat“ jätkub ka pärast 1898. aastat, pole ma (veel) leidnud allikaid, milles Siipseen käsitleks oma hilisemat elu praktilisest seisukohast; hilisemad päevikulikud kladed on pigem religioossed mõtisklused mõnede üksikute igapäevaelu detailidega. Mõnede päevikulikumate sissekannete põhjal jääb mulje, et 20. sajandi alguses jäi Siipseen igapäevasest tööst veskis tervislikel põhjustel kõrvale (Siipseen 1899–1909, 19). Selle vastu kõneleb aga tema tütre Liis Purgi tehtud viimane sissekanne „Rehnungiraamatusse“, kus ta märgib, et mõni kuu enne oma surma – 18. oktoobril 1916 – külmetas Siipseen veskit parandades. See külmetamine oli ka üks surmani viinud asjaoludest, sest ehkki Siipseni seisund stabiliseerus nädal hiljem, siis ise ta peale 13. oktoobrit 1916 enam „Rehnungiraamatusse“ sissekandeid ei teinud (Siipseen 1917, 82).

Allikatest tuleb esile kolm põhilist probleemi, mis Siipseni kui veskipidaja toimetulekut mõjutavad: 1) kas on, mida jahvatada, 2) kas on vett, mille abil jahvatada, ning 3) milline on vilja hind turul. Piisava koguse jahvatusmaterjali olemasolu sõltus nii ümbruskonna viljasaagist kui ka talumeeste valmisolekust tulla justnimelt Oina veskisse. Veskiratast käima lükkava vee probleem tulenes aga sellest, et oja, millel Oina vesiveski asus, oli nii pisike, et veski töötas vaid siis, kui vihma sadas või lumi sulas; kuivõrd see asjaolu tähendas, et veski järjepidev töökindlus pole tagatud, mõjutas potentsiaalne veepuudus ka veskisse kokku toodava vilja hulka. Kolmas probleem oli seotud sellega, et möldrile ei makstud enamasti mitte rahas, vaid nn mativiljas, millest osa ta tarbis ise, ülejäägi aga müüs ära. Seega võis juhtuda, et isegi kui oli hea vilja-

aasta ning ilm võimaldas veskit käigus hoida, ei pruukinud see tähendada tulusat aastat möldrile.

„Viljategemise raamatusse“ on Siipsen nende aspektide kohta kohati detailselt märkmeid teinud. Näiteks kirjutab ta, et 1884. aastal (esimene aasta, kui Oina veski käigus oli) oli väga kuiv suvi ning kohalikud ei tahtnud võõra möldri juurde tulla (Siipsen 1872–1897, 16p–17). Aasta hiljem oli aga linaikaldus, mistõttu talumehed müüsid rendi maksmiseks rukkid maha; vihma oli sel aastal piisavalt, kuid lihtsalt polnud, mida jahvatada – näiteks jõulu ajal oli veski seetõttu kuu aega tööta (samas, 19p–20p). Ka 1886. aastal oli vili kehv ja jahvatust vähe (samas, 22p); 1887. aastal jällegi oli vili kehv ning uudsevilja jahvatamise ajal (mida Siipsen pidas oma veski kõige paremaks jahvatusajaks) põud, ent talvel siiski sai korralikult jahvatada (samas, 23–23p). 1888. aasta kohta kirjutab ta, et jahvatust oli, kuid vili oli odav (samas, 24–26p), ka kirjeldab ta suvise vihma eripärasid:

Ilmad olid kül sell suvel vihmased. Aga se vihm oli nii peenikene ja sadas igapääv veiti viisi et minu vesket mis häkkilist vihma tulekut armastab kordagi tubliste käima ei raputanud, mis allika veega sel suvel sai jahvatud se sai. (Samas, 24)

1889. aastal oli taaskord viljasaak hea ning vihma põllumehe jaoks piisavalt, kuid veski käigushoidmiseks liiga vähe. Jahvatust oli, kuid teenitud vili kulus oma majapidamises toiduks ära ehk müümiseks üle ei jäänud (samas, 27–28). Sama märgib ta ka 1890. aasta kohta ning nendib, et „kui nii viisi aast aastald ika vesi kasinamaks jääb ja maad ja metsad ära kuivavad, siis suurd selle veskega teeni ei voi“ (samas, 28p).

1891.–1894. aasta kohta on andmed puudu. Sel ajal süvenesid probleemid mõisnikuga ning „Viljategemise raamatu“ sissekanded keskenduvad eelkõige just kohtuskäikudele, sekka mainitakse ka muid majapidamises juhtunud õnnetusi (vt nt samas, 30–30p). 1895. ja 1896. aasta sissekannetes on ta siiski kirjeldanud veskiga seotud remonditöid: 1895. aasta suvel toimus suure tammi ehitus ning 1896. aasta suvel väikese tammi ehitus ning veskikivi madalamale laskmine (samas, 41p). 1896. aasta sissekandes mainib ta esmakordselt ka seda, et tema veeprobleemidel võib olla inimlikke põhjuseid – naabrimehed ülesvoolu kasutavad vett linalaotamiseks:

Mo piiri mehed mattavad mo veske kraavi oma lina leo pärast kinni ja irvitavad mind päalegi veel, et mina enamb jahvatata ei sa, mo süda on kurb kül seda nähe ning ma ei lähe siiski nende juure neid paluma, et naad oma linate pärast mo vett kinni ei suluks. (Samas, 47)

1896. aasta sügisel hakkab Siipsen eraldi klades päevikut pidama. „Päevaste juhtumiste“ esimeses sissekandes kirjeldab ta mõisniku kohtussekaebamist – näib, et just

see teema oli ka päevikupidamise peamiseks ajendiks. Siiski on pävikulehekülgedel päris palju juttu ka veskimehe-elust. Kuid viimane on mõjutanud päeviku kujunemist ka muul moel – nimelt võime näha, et päeviku sissekanded on tehtud aegadel, mil veepuuduse tõttu polnud võimalik jahvatada, pikemad kirjutamispausid osutavad aga tõenäoliselt kiirematele tööperioodidele (Kikas 2020, 841). Möldri seisukohast on eriti detailselt kaetud 1896. aasta sügis. Nii kirjutab ta 18. septembril 1896, et käis Oina oja voolu takistavaid linaleoauke lahti uuristamas, et endale rohkem vett saada, vilja on veskisse päris palju kokku toodud, kuid jahvatada pole veel saanud (Siipsen 1896–1897, 13); sama kuu lõpus märgib ta, et septembris jahvatas ta vaid ühel päeval 5–6 vakka (samas, 17p), oktoobri esimestel päevadel aga iga päev 3–4 vakka (samas, 20) ning novembris lõpu sissekandes kirjutab ta „Aittuma Jumalale“, kuna jahvatada on saanud ülepäeviti (samas, 27p).

Päevikus on aga ka mõned kirjakohtad, kus probleemiks on hoopiski vee rohkus. 23. jaanuaril 1897 on Siipsen kirjutanud päevikusse pikema arutelu sellest, et tahtliku hooletuse puhul vastutab ikka inimene ise, mitte Jumal, ja muude näidete hulgas toob ta ka ühe möldri eluga seotud näite:

Nõndasama on iga ameti kohusega lugu Kui mölder veske tammi jääst lahti ei raiu Kui seda märkab ja siis veel seda läheb tegema kui vesi koa uksest sissi voolab ja tema elumaja alla ähvartab viia. Võime seda siis Jumalale süüks anda, et ta vett on andnud mis küll möldrile õnneks on lastud sadada, aga tema oma hooletuse läbi talle õnnetuseks tuleb. (Samas, 47)

17. märtsil 1897 on ta aga kirja pannud unenäo, milles Venemaa keiser juhatab sõjaväge ning suurtükkide laskmist. Siipsen kirjutab, et tänu unenäole sai ta õigeaegselt reageerida: „[. . .] se imelik kange jorisemine häratas mind viimaks siis üles. Ja oligi halvaste, vesi jooksis tammist üle. Jah, kord on unen[ä]go kasulik“ (samas, 79p).

Siipseni kui veskimehe positsiooni kogukonnas silmas pidades on eriti märkimisväärne sissekanne, mis tehtud 12. veebruaril 1897. Selles arutleb ta pikemalt vee ja jahvatusmaterjali hooajati ebaühtlase jaotuse üle. Tema veskisse tuuakse eelkõige sügisel uudsevilja, ent just siis kipub vett vähem olema, ja vastu kevadet, kui vett oleks, eelistavad talumehed minna suurematesse veskitesse:

Vastu kevadet kui juba hakkab vett järve koguma ja saaks jahvatata siis enamb jahvatajaid suureste ei ole, siis on talumeistel linad juba äritud ja otsivad suuremaid veskid pool uhkuse pärast et näitata ilmale, et temal mõni kottikene jahvatata on Aga kes Oina veskel mägete vahel seda näeb, et Aadul või Jaanil ka veel teri on. Seda mina ka immeks panna ei voi, sest et sellega juba 13 aasta arjunud olen. Sügisel pole neil aega kaugele veskele minna, siis tükkivad vägisi päälle toovad teri veskele, et vastu jõua võtta, aga viivad sagetaste koorma viisi teri jälle tagasi kui kolm ehk neli korda ära käivad ja näevad, et

korda ei saa. Annaks Jumal sügisel uudse ajal vett, et ainus kuugi tubliste saaks jahvatata, siis võiks Oina vesked rõõmsa meelega pidada ja ära elada, aga iga kord pole se nõnda mõni sügise ei tule tilka vihma sügise nigo 1896 aastal oli, kus ainult selle veega jahvasin mis hallikate seest välja imitses, hallikad andvad ka kuival aeal pool vähem vett välja kui vihmasel aeal (Samas, 56p–57)

Detailset sissevaadet veski igapäevaellu ja toimetulekusse saame jälgida aastatel 1883–1898 ja ehkki „Rehningiraamat“ jätkub kuni Siipseni surmani 1917. aastal, pole selle kõrvale panna narratiivset allikat. Mõttelise jätkuna „Viljategemise raamatule“ ja „Päevastele juhtumitele“ on pealkirjastamata klade aastatest 1899–1909. Selles vales järjekorras kokku köidetud klades, mille kronoloogiliselt varaseim osa algab leheküljel 53, on segamini päevikulikke sissekandeid ja mõnest konkreetsest piiblightsitaadist lähtuvaid religioossed mõtisklusi. Päevikulikes sissekannetes on päris palju arutelusid vihmast ja selle puudumisest (nt samas, 10/10p, 13, 14), kuid vaid väga üksikud neist mainivad spetsiifiliselt vesiveskimöldri suhet veega (samas, 23, 43–44), pigem keskendub Siipsen veega seotud üldnimilikele aspektidele. Mõne kirjutise puhul polegi aru saada, kas arutelu lähteks on konkreetne igapäevaellu episood või ongi tegu üldistatud mõtisklusega.

Üks selgitus sellele muutusele on, et Siipseni roll veskimajapidamises 19. sajandi lõpuaastatel vähenes. „Viljategemise raamatu“ kõige viimased (päeviku lõpule järgnevad) sissekanded kirjeldavad teda 1897. aasta novembris tabanud haigust (Siipsen 1872–1897, 47p–49), millele ta viitab tagasi ka ühes hilisema klade kümme aastat hiljem tehtud sissekandes (Siipsen 1899–1909, 19). Haigus ning selle järelmid võivad olla üheks just sel ajal tema kirjutamistegevuses toimunud hüppe selgituseks. Siiski on üsnagi kõnekas, et just 20. sajandi algusesse jäävad mõned kirjutised, milles ta vaeb veskimöldri ja kirjanikuidentiteedi ühildatavust. Ühest neist tekstidest pärineb ka käesoleva artikli moto, mis on kirjutatud 1906. aastal sissejuhatusena lühijutte, päevikukandeid ja luuletusi sisaldavale pealkirjastamata kladele (Siipsen 1906–1907). Sellele ametiidentiteeti kinnitavale lõigule eelneb teine, milles Siipsen vabandab lugeja ees, et järgnevaid tekste lugedes on vaja meeles pidada, et neid pole kirja pannud mitte kirjanik, vaid mölder; ta rõhutab, et suudab aru anda veskiga seotud probleemide korral, kuid mitte oma tekstide vigade osas (samas, 4). Sama teemat vaeb ta ka 1903. aastal kirjutatud luuletuses „Kas olen?“ (Siipsen 1903, 19p), kus ta küsibki: „Kas olen mölder, kirjanik?“ (samas). Ent hoolimata möldri staatuse kesksest positsioonist neis tekstides ei tule enam esile veskimöldri ambivalentset suhet veega. Luuletuses „Kas olen“ ilmub vesi hoopiski inimelu metafoorina: „Kui rattas jookseb, ringi käib / Ja vesi teda aab / Meid surma merre elu viib / Ja ihu mullaks saab“ (samas). Mõnevõrra üldistades võib öelda, et mida aeg edasi, seda enam käsitleb Siipsen vett kui ressursi, mille puudus või üleküllus puudutab ühtviisi kõiki inimesi, ning sellest lähtuvalt üritab

ta ka veest kirjutades kasutada žanre ja kujundeid, mis võiksid samuti puudutada võimalikult paljusid.

Kokkuvõtteks

Ehkki vähem kui pool mölder Siipseni elust möödus Oina vesiveskis, on suurem osa tema mahukast käsikirjalisest pärandist kirjutatud justnimelt Oinal veedetud aja jooksul – ükskõik millest need tekstid räägivad, on nad kirjutatud sotsiaalsete ja hüdrooloogiliste suhete sõlmpunktis oleva inimese poolt. Seda tõenäoliselt hetkedel, mil veski käitamiseks oli vett või jahvatusmaterjali liiga vähe. Vesiveski kui kirjutamispaik ei olnud aga hermeetiline – sinna koondus kokku nii kohalikke kui ka rahvuslikke arusaamu vee tähtsusest ja tähendusest. Siipseni veega seotud kirjatükkides oli näiteid autobiograafilisest, praktilisest, romantilisest, teaduslikust ja religioos- sest lähenemisest veele. Ehkki kogemus, mida nende kaudu kirjeldati, oli vähemalt osaliselt seotud Siipseni isikliku või tema kogukonna kogemusega, pärinesid tekstide žanrilised eeskujud Siipseni lugemiskogemusest. Väljendades kohalikke teemasid lugemiskogemusest pärinevate žanride kaudu, üritas Siipsen tõlkida paiklikku arusaama elust üldkultuurilisel tasandil mõistetavasse vormi.

Siipseni kirjutistes ilmub vesi kahel eri moel, omandades mõlemal juhul tähenduse suhete kaudu. Esiteks kirjutab Siipsen reaalsest veest – sellest, millel on jõudu vesiveskit käima ajada või tammi lõhkuda. See vesi immitseb kas maa seest, voolab jõgedes mere poole või tuleb vihmamana ülevalt, see kastab loodust ning aurustub päikeses. Selliselt kirjapandud vesi on oluline eelkõige tema enda jaoks. Teiseks kirjutab ta aga kujuteldavast veest, sellisest veest, mille kaudu on võimalik luua poetilisi kirjeldusi inimelu lõplikkusest või inimhinge ohustatusest. See vesi pole otseselt seotud tema kui veskimöldri tegevusega, need on pildid ja kujundid, mis on mõistetavad kõigile, kelle elu sõltub veevarude jaotumise ebaühtlusest ja juhuslikkusest.

Kuidas paigutub Siipseni veski koostoimelisuse spektris? Siipseni argielu dokumenteerivatest kirjutistes (ehk siis kirjutistes, kus veski on ühtaegu nii teema, millest kirjutatakse, kui ka koht, kus kirjutatakse) tuleb eelkõige esile koostoimelisuse piiri- pealsus ja haavatavus – tegu on protsessiga, mille käigus tuleb üha uuesti ja uuesti saada tasakaalu kõik inimlikud ja mitte-inimlikud tegurid. Tasakaalu mõjutab nii vee hulk kui ka selle hooajaline jaotumine, nii inimestevahelised isiklikud suhted kui ka kogukondlik prestiižitaju, nii Jumalale lootmine kui ka õigel hetkel ise tegutsemine. See, et Siipsen ei kirjuta neis veskimehe elu dokumenteerivates tekstides üksiti endast ja oma kasust, vaid annab üsnagi detailse pildi kogukonna sisestest suhetest ja jõu- vahekordadest, on üsnagi selge viide tema püüdlisest koostoimelisuse poole – ideaalis sooviks ta, et kõik oleksid olukorraga rahul, kõigil oleks midagi võita.

Siipseni 20. sajandi alguses kirjutatud tekstidest enam kuigi palju veskitemaatikast ei leia, jääb vaid veski kui kirjutamispaik. Selle muutusega ühes kaob ka koostoimelise taotlus – veekultuur, mille osana Siipsen end neis tekstides kujutab, ei oma enam nii tugevat sidet kohaliku elu ja kogukonnaga, vaid taotleb tugevamat sidet üldkultuuriliste veega suhestumise viisidega. Vesi ei ole enam kohaliku elu mõjutaja, vaid ressurss, mille jaotumise üle otsustab Jumal. Veski kui kirjutamispaik ilmneb eriti selgelt neis tekstides, kus Siipsen vaeb möldri ja kirjaniku identiteedi ühildamise küsimust. Ning ehk on just need tekstid võtmeks, et mõista veski kui kirjutiste põhiteema taandumist – kirjaniku identiteedi üle arutlemine (ükskõik kui tagasihoidlikult ta seda ka teeb) toob keskmesse soovi kõnetada lugejat, s.o kirjutada tekste, millele oleks lugejaid. Kuivõrd veskimöldri positsioon on eriline ning jääb teistele kogukonnaliikmetele kaugeks, valib Siipsen lugejatele mõeldes teemasid ja lähenemisnurki, mis võiksid leida üldisemat arusaamist.

Teksti valmimine on seotud projektidega „Folkloori narratiivsed ja usundilised aspektid“ (EKM 8-2/20/3) ja „Elurikkuse sotsiaalkultuuriline ruumilisus ja selle tajumine“ (KUM-TA66).

Kirjandus

- Bijker, Wiebe E. 2012. „Do We Live in Water Cultures? A Methodological Commentary.“ – *Social Studies of Science* 42 (4): 624–627.
- Given, Michael. 2018. „The Precarious Conviviality of Watermills.“ – *Archaeological Dialogues* 25 (1): 71–94. <https://doi.org/10.1017/S1380203818000089>.
- Hanni, Hille, Mare Pärnapuu ja Harald-Adam Velner, toim. 2007. *Vesiveskid – kultuuri- ja tehnikapärand Eestis*. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus.
- Juske, Anto. 1993. *Vesiveskid*. Tallinn: Valgus.
- . 2006. *Eesti vesiveskid*. Tallinn: Infotrükk.
- Kahk, Juhan. 1993. *Talude pärisestostmise aegu*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.
- Kikas, Katre. 2015. „Mis kuulsin rahva suust se panin kirja... . Mölder Märt Siipseni kirjalikust pärandist.“ – *Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat XIII–XIV*, toimetanud Mart Velsker ja Triin Iva, 33–54. Tartu: Tartu Ülikool.
- . 2020. „Enesepositsioneerimine Oina veski möldri Märt Siipseni päevaraamatus.“ – *Keel ja Kirjandus* 63 (10): 836–852. <https://doi.org/10.54013/kk755a2>.
- . 2023. „Loodus kahe XIX sajandi keskpaigas sündinud mehe omaeluloolistes tekstides.“ – *Keel ja Kirjandus* 66 (3): 286–303. <https://doi.org/10.54013/kk783a2>.
- Krause, Franz ja Veronica Strang. 2016. „Thinking Relationships Through Water.“ – *Society & Natural Resources* 29 (6): 633–638. <https://doi.org/10.1080/08941920.2016.1151714>.

Kõiva, Mare. 2023. *Vetehaldjad. I, Vaaraorahvas, merekari, veehobused, kalaisa, kotermann. = Water Spirits. I, Pharaoh's Warriors, Mer Cattle, Water Horses, Fish Father, Kotermann.* Monumenta Estoniae antiquae II: Eesti muistendid: Mütoloogilised olendid I. Tartu: EKM Teaduskirjastus.

Lageda, Edgar. 1938. „Eesti veskimajanduse ajaloo.“ – *Eesti Veski: veskiasjanduse ajakiri* 4: 23–33.

Loorits, Oskar. [1939] 2002. *Endis-Eesti elu-olu I. Lugesipaluu kaluri ja meremehe elust.* Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Metsvahi, Merili. 2022. „Pühajõe mäss 17. sajandil ja selle taga olevad uskumused.“ – *Usuteaduslik Ajakiri* 83 (3): 60–81.

Plath, Ulrike ja Kaarel Vanamõlder. 2022. „Põrkuvad „ilmamaad“ 17. sajandi Liivimaal.“ – *Methis Studia humaniora Estonica*, nr 30. *Keskkondluse erinumber*, toimetanud Ulrike Plath, Elle-Mari Talivee ja Kadri Tüür, 27–46. <https://doi.org/10.7592/methis.v24i30.22101>.

Siipsen, Märt. 1886–1889. „Alguperalesed Uued laulud I Jago 1886. 2. augustil.“ Eesti Kultuurilooline Arhiiv. EKM EKLA, f 169, m 129: 8.

———. 1872–1897. „Vilja tegemise raamad.“ Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv. EKM EKLA, f 169, m 137: 5.

———. 1872–1917. „Rehningi raamat.“ Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv. EKM EKLA, f 169, m 138: 1.

———. 1889. „Alguperalised Uued laulud II Jago 1889 a. 2. Märtsil.“ Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv. EKM EKLA, f 169, m 130: 1.

———. 1890–1891. „Mõtted ja arvamised elust, Laulu vormis. I jagu.“ Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv. EKM EKLA, f 169, m 133: 1.

———. 1896–1897. „Päevased juhtumised.“ Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv. EKM EKLA, f 169, m 133: 5.

———. 1899–1909. [Ülestähendusi mitmelt elualalt.] Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv. EKM EKLA, f 169, m 138: 2.

———. 1902. [Luuletusi.] Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv. EKM EKLA, f 169, m 132: 4.

———. 1903. „Talu taadi juttustused ja laulud, ülestähendanud Vebruari kuul 1903.“ Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv. EKM EKLA, f 169, m 134: 6.

———. 1906–1907. [Kolm iga ja teisi proosapalasisid ning luulet.] Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv. EKM EKLA, f 169, m 136: 1.

———. 1914. „Võru Lauliku Vemla värsid.“ Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv. EKM EKLA, f 169, m 134: 10.

Viidalepp, Richard. 1938. „Veski eesti rahvajuttudes.“ – *Eesti Veski: veskiasjanduse ajakiri*, 4: 13–18. *Weskiwiki*. weskiwiki.ee. Vaadatud: 20. aprill 2026.

Katre Kikas – PhD, Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna teadur. Ta kaitses 2024. aastal Tartu Ülikoolis doktoriväitekirja „Moderniseerumine rahvaliku kirjalikkuse peeglis“ ning tema uurimused keskenduvad rahvalikule kirjalikkusele erinevates ajaloolistes kontekstides.

E-post: [katre.kikas\[at\]folklore.ee](mailto:katre.kikas@folklore.ee)

Written in/about the Watermill: Märt Siipsen on the Border Between Real and Imaginary Water

Katre Kikas

Keywords: watermill, modernisation, conviviality, lifewriting, waterculture

This paper focuses on a 'water culture' formed around a tiny watermill in Rõuge Parish in South Estonia at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. The Oina watermill was bought by Märt Siipsen in 1883 and he ran it with his family until his death in 1917. Besides being a miller, Siipsen was also a vernacular writer – his personal archive stems from the period 1872–1917 and contains an array of different genres: poems, diaries, account books, religious contemplations, short stories, etc.

Many of these writings touch upon the topic of water – we can discern six different topics revolving around water in his texts: 1) water and the local identity (poems and stories); 2) folkloric water (poems and essays); 3) water in natural sciences (poems and essays); 4) water as a metaphor for interpreting human life (poems, religious contemplations); 5) fears connected with water (poems, life writing); 6) water as a source of livelihood (practical everyday records and life writing). All these topics reflect, and bring out, Siipsen's previous exposure to different layers of water culture visible in his contemporary culture – although he often uses folklore and folk knowledge, his writing choices hint at knowledge about genres and ways of thinking that were prevalent in newspapers and other modern media – romantic nature poetry, modern scientific worldview, etc.

The most prevalent of the topics is the last one, evident in Siipsen's writings dedicated to documenting and interpreting the life around himself and his watermill. His attitude towards the watermill as his family's main source of living could be explained with the help of the notion of conviviality, used by Michael Given to distinguish between different types of watermills. At the one end of the conviviality spectrum are local community-centred watermills that aspire towards sustainability and try to balance the needs of different human and non-human actors. At the other end of the spectrum are colonial watermills run in a top-down manner that ignore the needs of local communities. Given stresses that conviviality is always precarious – the balance between the human and the non-human, or between different parts of the community is never final, and thus a constant (re)adapting needs to be taking place. Siipsen's relationship with his mill fits into the constant search for the convivial balance – he does not want to become rich, but just to lead a decent life. However, the latter would depend on various factors: the local harvest (if it was bad there was nothing for the mill to grind), relations inside the community (there were quite a few mills in vicinity, so good relations brought in more work), rains (the mill was situated on so small a river that it could be operated only if there were rains). In some years those factors were all met, yet at other times some were not.

In Siipsen's writings water occurs in two different modalities which both are meaningful through the relationship (and so have power to create water cultures). Firstly, he writes about real water, i.e. the water that has power to run the watermill, that flows in the rivers and rains from the clouds. This water – as depicted in his writings – is important for himself and constitutes part of his experience as a miller. Secondly, he writes about imaginary water – the water that helps to create poetic descriptions of the

Summary

finality of human life. This kind of water is not connected with his experience as a miller in his writings, while the poetic devices are meant to be understood by readers in general.

Katre Kikas is a researcher in the Department of Folkloristics at the Estonian Literary Museum. In 2024 she defended her PhD dissertation entitled *Modernisation in the Mirror of Vernacular Literacy at the University of Tartu*. Her research focuses on vernacular literacy in various historical contexts.

E-mail: [katre.kikas\[at\]folklore.ee](mailto:katre.kikas@folklore.ee)